

Dono Usmandjanovna KALANDAROVA,
INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF
UZBEKISTAN

*teacher of the department UNESCO Chair on
Religious Studies and the Comparative Study of World
Religions
d.qalandarova@iiia.uz*

ВИРТУАЛ МАКОНДА ДИН ВА ИЖТИМОЙ ИДЕНТИКЛИК ТАҲЛИЛИ

АНАЛИЗ РЕЛИГИИ И СОЦИАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ВИРТУАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

RELIGION AND SOCIAL IDENTITY ANALYSIS IN VIRTUAL SPACE

Аннотация: Мақолада виртуал макон ва кибермаконнинг онтологик хусусиятлари, хусусан, онтологик моделнинг борлиқ ҳамда мавжудликни дақиқ нуқталарини орқали, технократик, деконструктив ва психоаналитик моделлар кўринишларида таҳлил қилинган. Шунингдек, идентиклик ва идентификалашув жараёнининг мазмун моҳияти ва механизмлари уларни амалдаги жараёнларида бирламчи ўринда мобил мессенжерлар орқали амалга ошириш хусусиятлари еритиб берилган.

Калит сўзлар: кибермакон, виртуал макон, идентиклик, дин, идентификация, формал идентиклик, инфологема, контент, таҳлил, диний идентиклик.

Аннотация. В статье анализируются проявление технократических, деконструктивных и психоаналитических моделей бытия и существования онтологических особенностей виртуального пространства и киберпространства виртуального пространства и киберпространства, в частности, онтологическая модель. Кроме того освещены, сущность идентичности и содержание процесса идентификации в киберпространстве, а также их проявление через мобильные мессенджеры, анализируя занятием первостепенного место в текущих процессах.

Ключевые слова: киберпространство, виртуальное пространство, идентичность, религия, идентификация, формальная идентичность, инфологема, контент, идентичность, религиозная идентичность.

Abstract: The article analyzes the manifestation of technocratic, deconstructive and psychoanalytic models of being and existence of ontological features of virtual space and cyberspace of virtual space and cyberspace, in particular, the ontological model. In addition, the essence of identity and the content of the identification process in cyberspace, as well as their manifestation through mobile messengers, are highlighted, analyzing the primary place in current processes.

Key words: cyberspace, virtual space, identity, religion, identification, formal identity, infologeme, content, identity, religious identity.

Бугунги кунда жаҳонда ахборот коммуникация технологиялари улардан оқилона фойдаланиш нуқтаи назаридан дунё тамаддуни ривожига улкан ҳисса қўшиши билан бир каторда, бир мунча мураккаб ва зиддиятли характерга эга бўлган жараёнларни келтириб чиқармоқда. XXI аср ахборотлашган жамиятда ахборот ресурслари нафақат инсонлар учун маълум вазифаларни амалга ошириш воситаси, балки ижтимоий, маданий, диний соҳадаги маълумотлар билан барча ёш ва тоифадаги шахсларнинг онгу шуурига таъсир қилган ҳолда уларнинг дунёқарабини ўзгартириш, ижтимоий характер ва идентикликни шакллантириш воситаси ҳам эканлиги реал воқеликка айланди. Шу сабабли ахборотлашган жамиятнинг инъикоси сифатида намоён бўлаётган инсон онгига манипулятив таъсирнинг инсон идентификациялашув жараёнидаги трансформацион хусусиятларни илмий концептуал тадқиқ қилиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Дунёдаги давлатлар ахборотлашган жамиятнинг турли босқич ва сифат даражасига эришган экан, бошқа томондан бутун инсониятга янги оқим сифатида кириб келаётган десекуляр эътикод шакли инсониятнинг ахборотлашув маданияти билан кўп ҳолларда синкретлашди. Диний

омил ахборотлашган жамиятнинг феноменал характерига айланди. Шунинг учун ҳам бу икки глобал феноменал ҳодисанинг бирлашуви виртуал шаклда дин омилининг инсонлар онги орқали уларнинг ижтимоийлашуви ва идентиклигига кучли таъсир қила бошлади. Ушбу муаммонинг долзарблиги яқин беш-олти йил ичида фалсафа, социология, диншунослик соҳасидаги илмий-тадқиқот ишларида ҳам яққол кўзга ташланмоқда. Тадқиқотларда жамият виртуаллашуви ва дин билан боғлиқ жараёнларни тарихий, диний, фалсафий, социологик ва психологик нуқтаи назардан таҳлил ва тадқиқ қилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Кибермакондаги дин билан боғлиқ жараёнларда ўзига хос феноменал ҳолат касб этаётган ижтимоий вазият, дин омилининг геостратегик хусусиятлари контент ва тизимли таҳлил орқали янгича ёндашув, замонавий методологик асос ҳамда миллий, умуминсоний, ижтимоий тараққиёт негизлари асосини ўз ичига олган тадқиқотларга бўлган заруратни янада кучайтирди. Зеро, “Ахборотлашган жамият”, деб ном олган жамият ривожланиш босқичларига назар солинса, аввало ғоя ва унинг манипулятив хусусиятлари бирламчи ўринни эгалашида ўз исботини топмоқда [1:3].

Ўзбекистонда дин омилининг тарихий, маданий, миллий-ментал ролининг ниҳоятда кучлилигини эътиборга олинса, ахборотлашган жамият маданиятининг ажралмас бир соҳаси сифатида дин мавзуси ва унинг интернет орқали жамият онги, турмуш тарзи, ҳуқ-атворига таъсирини ҳам инкор этиб бўлмайди. Қолаверса, давлат сиёсатида диний соҳага катта эътибор қаратилиб, диний плюрализм, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик тамойиллари асосида миллий ва диний кадриятларни қайта тиклаш жараёнларини ҳам чуқур тадқиқ этиш, шунингдек, жамиятга ҳолис етказиш давлат сиёсати даражасига кўтарилаётгани, Жамиятимизда соғлом фикр, соғлом куч устувор бўлиши учун биз маънавий ҳаётимизни юксалтириш, аҳоли, аввало ёшларимизни турли зарарли таъсирлардан асраш, уларни ҳар томонлама етук инсонлар қилиб тарбиялаш ҳақида мунтазам ўйлаб, фаол иш олиб борилаётганида ўз аксини топади [2:3].

Ижтимоий нуқтаи-назардан кибермакон деганда компьютер тармоғи орқали бир-бири

билан боғланган ва бир вақтнинг ўзида турли географик нуктада кесишувчи ҳар қандай мавжуд компьютернинг график сифатидаги маълумотларига ўралашиб қолган кишилар жамоаси тушунилади.

Кибермаконнинг моҳиятини ёритиб беришда унинг онтологик хусусияти бирламчи ўринни эгаллайди. Онтологик моделни бошқаларидан фарқи шундаки, у борлиқ ҳамда мавжудликни дақиқ нукталарини ҳам ёритиб бериш хусусиятига эга. Шу нуқтаи назардан, кибермаконнинг учта онтологик модели бўлиб, уларга технократик, деконструктив ва психоаналитик моделлар киради.

Ижтимоий идентиклик таҳлилида аввало “идентиклик” ва “идентификация” каби атамаларни тушуниш муҳим аҳамият касб этади. Зеро, уларнинг ўртасидаги фарқ моҳиятан эмас, балки, семантик ва амалий жиҳатдан фарқ қилади. Масалан, иккиси ҳам ягона феноменолик реаллик бўлсада, биринчиси, идентиклик натижа бўлса, иккинчиси, идентификация жараён ҳисобланади. Тарихий ва ижтимоий маданий шароитлардан келиб чиқиб, инсониятнинг қуйидаги, яъни, этник идентиклик, лингвистик идентиклик, диний идентиклик, миллий идентиклик, маданий идентиклик, конфессионал идентиклик, трансцендентал идентиклик каби турлари мавжуд бўлиб, жамият виртуаллашуви натижасида идентиклиكنинг янгича кўринишлари намоён бўлади [3:261]. Шу сабабли ижтимоийлашув жараёнида шахснинг ўз идентиклигини англаши асосий мезонлардан бири ҳисобланади. Чунки бунинг англаш натижасида индивид “мен кимман” деган саволга жавоб олади. Бу борада кибермакон нафақат коммуникация канали, балки инсонга реал борлиқ ва виртуаллик каби алоҳида муҳит сифатида ўз вазифасини бажаради. Бу муҳитдаги идентификацияланиш эса, шахсий, ижтимоий ва тил компонентларини қамраб олади. Кибер макондаги коммуникация индивидга реалликдан фарқли ўлароқ хоҳлаган статусни бериш имконига эга. Бунинг натижасида индивидлар кўп маротаба виртуал идентикликларини конструкция қилишга имконли бўладилар.

Идентиклик миллий, этник, касбий, ҳудудий, диний – конфессионал, гендер ва

бошқа турларга бўлиниб, ўз қамровидаги инсонларни иқтисодий сиёсий, маиший, маънавий маданий, ментал жиҳатдан ҳаёт тарзида маълум стереотиплар ҳосил қилиши, фикрлаш, ҳуқуқ атиёт, психологик ҳолатлар ўхшашлиги натижасида, ижтимоий гуруҳ ёки қатламлар яратилиши билан характерланади. Идентикликнинг қандай характер ёки хусусиятга эгаллиги, қайси турга мансублигидан қатъи назар шу идентикликка мансуб индивид ўзининг функционал ёки визуал амалиётида бирор бир гуруҳга мансублигини намоеъ этади. Ижтимоий антропология нуқтаи назаридан идентиклик турларга бўлинишидан қатъий назар, табиий ва сунъий идентиклик кўринишларига ҳам бўлинади. Табиий идентикликка, миллий, диний, гендер идентикликни қамраб олса, сунъий идентикликка касбий ва маданий идентикликларни мисол қилса бўлади. Шунингдек, бунга жамиятда ўз ўрнига эга инсонларнинг ижтимоий тармоқлардаги гуруҳларга аъзолиги, ёпиқ гуруҳлар ва.х.к ларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

Тадқиқотчилар С.Страйкер ва П.Беркларнинг фикрича идентиклик атамасини қўлланилишининг уч тури мавжуд бўлиб, улардан,

биринчисига шахснинг ўзи мансуб гуруҳ ёки ўзга гуруҳлар ҳақидаги билимлари ва уларга муносабатлари тушунилади;

иккинчиси, шахсни бир ижтимоий гуруҳга мансублиги ва унинг сабабияти тушунилади;

учинчисига, шахснинг айнан ўзи ҳақидаги фикри ва мансуб гуруҳи билан муносабати, яъни, миллий, этнокод, ижтимоий мавқеи тушунилади [4:63]. Шунингдек, ижтимоий идентикликнинг асосий ҳаётий функциялари мавжуд бўлиб, уларга қуйидагилар киради. Биринчиси, адаптацион функция бўлиб, янги ижтимоий жараёнларга мослашувда ўз ифодасини топади. Иккинчиси, ориентатив функция бўлиб, бу ижтимоий маконда ўз ўрнини топишда номоеъ бўлади. Тизимлилик функцияси эса инсонни “Мен”ини мансублигини белгиласа, мақсадлилилик функцияси ўз ўзини тутиш моделини шакллантиради, ўз ўзини моҳиятини тушуниш ва прогнозлашни экзистенциал функция бажаради.

Юқоридаги вазифаларни бажариш билан бир қаторда ижтимоий идентиклик

фундаментал моҳиятида когнитив, мотивацион ва ғоявий қадриятларни қамраб олган, базавий, функционал, шахсий блоклардан иборат.

Ахборотлашган жамиятда дин омили туфайли юзага келаётган ижтимоий идентиклик инкирози функционал блокларининг ўзгариши билан юзага келади. Яъни, индивидуал-шахсий ва базавий блокларнинг ўзгариши билан изоҳланади ва келтириб ўтилган мансублик даражаларининг, гуруҳлар характерининг ўзгариши натижасида химоя мотивацияси турткиси билан трансформацион кўринишлар содир бўлади.

Масалан, ижтимоий тармоқлардаги диний мазмундаги ахборот таъсири натижасида миллий идентикликнинг “формал идентикликка” ўзгариши натижасида, этник, регионал, миллий, оилавий мансубликнинг трансформацияси натижасида анъанавий қадриятлардан, “ноанъанавий” кўринишларга ўтилади.

Шу нуқтаи назардан ахборотлашган жамиятда дин омили натижасида юзага келган диний идентиклик ҳам ўзига хос хусусияти шу нуқтада намоеъ бўлади. Ижтимоий идентиклик назариясида шундай фикр мавжудки, индивидлар ёки гуруҳлар ўзлари мансуб бўлган идентикликни ўзлари учун энг мос ва тўғри образ деб ҳисоблар эканлар. Уларнинг назарида бу идентиклик уларнинг ҳаётий меъерлари, эътиқодлари, идеаллари, орзу умидлари ва келажақдаги режалари билан боғланиб кетган ҳамда ўзлари танлаган идентиклик уларга қатта истикбол йўли сифатида, энг афзал ҳақиқат йўли бўлиб кўринади. Бевосита дин ва идентиклик масаласи борасидаги таҳлил аввало диний идентиклик атамаларига ойдинлик киритишда муҳим аҳамият касб этади. Диний идентиклик атамасига доир яна бир атама, 2002 йили Р.Розер томонидан илмий лексиконга киритилган “маънавий идентиклик”, ҳисобланади. Бу атама билан Р.Розер, ҳар бир индивидуал шахс томонидан глобал, умуминсоний, умуммаданий қадриятлар ва борлиқнинг экзистенциал моҳиятини онгли равишда тушунишига нисбатан айтилади [5:53].

Шу нуқтаи назардан олимнинг фикрича, айнан юқоридаги масалаларни англашида дин бевосита муҳим ўрин эгаллашини таъкидлайди. Яъни, маънавий идентиклик, диний идентиклик,

конфессионал идентиклик каби қарашларнинг асосий илдизи ва бошқарув системасини юзага келтирувчи омил дин ҳисобланади. Шунинг ҳам таъкидлаш жоизки, юқоридаги идентиклик турлари ахборотлашган жамиятда бир вақтнинг ўзида ягона ёки синкретик кўринишда ҳам намоён бўлиши мумкинлиги билан аҳамиятлидир.

Чунки, ахборотлашган жамиятда “кибермакон” феномени замонавий инсоннинг янги ҳаётий аспектларидан бирига айланди. Айнан кибермаконда жамият виртуаллашуви, ижтимоий коммуникация воситаси сифатида трансформацион функцияни амалга ошира бошлади. Яъни, “Реал мен” ва “виртуал мен” каби феноменологик кўринишларни юзага келтириб, электрон коммуникация технологиялари замонавий мулоқотнинг парадигмаларини тўлақонли ўзгартириб юборди. Идентификацион жараёнларнинг кибермакондаги кластер модели қуйидагича намоён бўлади: ижтимоий-касбий, оилавий-уруғ аймақчилик, миллий-минтақавий, диний-ғоявий, гендер ва маънавий. Ахборот жамиятнинг идентификацион жараёнлари турли хил бўлиб, интернет муҳит, “кибермакон” ёки “виртуал ҳақиқат” деб аталувчи турларга боғлиқлигида ўз ифодасини топган. Инсонга хос бўлган, ўзини тутиш ва ўзини таалуклилик даражаси шаклланиб бориши ва ўзига хос хусусиятни ҳосил қилиш “кибермакон” учун алоҳида характерлидир. Чунки, кибермакон ахборот муҳитини ташкил қилувчи элементлар сифатида инсон фаолиятида борлиқни англашга доир мулоҳазалар, турли интернет ўйинлари ва шунга ўхшаш мулоқотга киришиш объектларида намоён бўлади. Юқоридаги каби виртуал муҳитда шахс феъл-атвори ахборотни қидириш, қайта ишлаш ва уни юбориш билан чекланибгина қолмасдан, билимларни қабул қилиш, трансляция қилиш, таҳлил ва индивидуал хулоса қилиш имкониятини ҳам яратди. Айнан шу “хулоса” қилиш жараёнида диншунос мутахассис ва тажриба масаласи етишмаслиги ҳисобига, ҳозирги кунда ёшларда ижобий билан бирга, айрим салбий хулосалар шаклланаётганлиги ҳам кузатилмоқда.

Инсонни киберижтимоийлашуви информацион коммуникация технологиялари

ҳамда замонавий ахборот оқими таъсирида шахснинг онг структураси ва индивидуумнинг мотивацион-эҳтиёжлар матрицасини ўзгариш жараёнларининг ҳаёт контекстида намоён бўлиши тушунилади.

Айнан шу жараёнларда тадқиқотчи Е.В.Кузнецованинг фикрича, маданий диффуз ҳолат юзага келиб, анъанавий диний эътиқод емирилиши натижасида миллий идентиклик асоси бўлган анъаналарнинг “детемпорализацияси” ҳамда “делокализацияси” юзага келади [6:52].

Ахборотлашган жамият ижтимоий идентиклигининг конструктивлиги амалга ошиш механизми, В.З.Коган томонидан илмий амалиётга киритилган “инфологема” таъсирида амалга оширилади. Инфологема, махсус артефактларга асосланган, сифатсиз ёки ёлғон ахборот ҳисобланади.[7:51] Инфологемалар, манипулятив таъсир кўрсатиш учун махсус амалга оширилиб, нафақат жамият, балки, авлодларнинг мустақкам стереотипларини, индивидуал ва ижтимоий ахлоқий нормаларни трансформация қилиб, авлодлар деориентациясига олиб келади. Айнан инфологемалар орқали инсон ўз хатти ҳаракати ва болаётган воқеликка ўзи рационал баҳо бераётганидек туюлади. Ижтимоий психологик инфологемаларнинг ғоявий, сиёсий, диний турлари мавжуд бўлиб, асосида, инсонларда ксенофобик кайфият ва айбдорни топиб жазолаш кайфиятини уйғотиш каби мақсад ётади.

Юқоридаги мисолларнинг аксарияти мобил мессенжерларда амалий ифодасини топмоқда. Хоссатан, ўсмирлар ва ёшларни ахборот билан таъминловчи асосий маълумот манбаига айланиб улгурганлиги, ёшлар орасида мулоқот ўрнатишда доминантлик қилаётганлиги, фойдаланувчиларнинг дунёқарашини шаклланишига, атрофдагиларга муносабати ҳамда жамиятга ижтимоийлашувини тезлаштирувчи ўзига хос механизм сифатида намоён бўлаётгани яққол далил бўла олади. Шунинг учун ҳам, мобил ижтимоий тармоқларнинг аудиторияси аъзоларининг хулқига ва мотивига таъсир қилаётган электрон хабарлар, улар орасида бўлаётган суҳбат мавзулари ва мобил ижтимоий тармоқ

саҳифаларида фойдаланилаётган турли хил расмлар (аватарлар)ни контент-таҳлил методидан фойдаланган ҳолда тадқиқ этиш ҳам муҳим аҳамият эгади. Чунки, интернет глобал тармоқ сифатида ўз фойдаланувчиларига қатор имкониятларни тақдим қилади. Хусусан, интернетдан фойдаланиш орқали аноним тарзда турли шаклдаги ахборот ва ғояларни (сиёсий, илмий, маданий, диний ва бошқа) тарқатиш мумкин. Шунингдек, ўзини қизиқтирган ҳар қандай маълумотларни тез ва осон қўлга қилиши мумкин. [9:2].

Хулоса қилиб айтганда, бугунги кунда мобил мессенжерлар ёшлар орасида мулоқот қилиш учун асосий хизмат тури вазифасини бажариб, сетеголизм ёки тармоқларга тобелик каби хулқ-атвор шаклланиб қолиши каби зарарли оқибатларни юзага келтириб, ҳаётий мезонларининг бирига айланиши натижасида, ахборотлашган жамият ижтимоий идентиклиги шаклланишининг бирламчи ўрнини эгалламоқда. Ахборотлашган жамиятда дин омили мобил мессенжерларнинг механизмлари ижтимоий идентикликнинг конструктивлигига трансформацион таъсир кўрсатиши натижасида, анъанавий диний идентиклик виртуал идентиклик орқали формал идентиклик ҳосил қилмоқда.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Dono, K. (2020). FEATURES OF INFORMATION EXCHANGE ASPECTS IN THE INFORMATION SOCIETY. Ижтимоий фанлар, 2(3).
2. Kalandarova, D. (2020). FEATURES OF ASPECTS OF INFORMATION EXCHANGE. The Light of Islam, 2020(1), 210-214.
3. Кузнецова Е.В. Коммуникация как условие определения идентичности субъекта на современном общественном этапе.//Вестник Башкирского университета.2015.Т.20.№1. – С.261.
4. S.Stryker., P.J.Burke. The past, present and future of an identity theory// Social Psychology Quarterly.2000.Vol.63.
5. P.E.King, R.W.Religion and spiriliaty in adolescent development // Handbook of adolescent psychology. R.M.Lerner. Hoboken.2009.Vol.1.P.53.
6. Иванова Н.Л. Психологическая структура социальной идентичности. Автореф.дисс.докт. псих.наук. Ярославль. 2003. – 52 с.
7. Ситкевич Н.В. Мировозренческие контексты инфосоциогенеза. Гуманитарные ведомости ТГПУ.им.Л.Н.Толстого. №2.2015. – С.51.
8. Alidjanova, L. A. (2019). The value of the scientific approach in the study of religions and science. ISJ Theoretical & Applied Science, 12 (80), 508-512. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-12-80-96> Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2019.12.80.96>
9. Alimova, M. F., Qalandarova, D. U., & Alimjonova, L. (2020). CONTEMPORARY ISSUES OF RELIGIOUS STUDIES IN UZBEKISTAN. Solid State Technology, 63(6), 265-272.
10. Alimova, Mahfuza and Nigmatullayev, Ibrohim (2019) «CLARIFICATION OF TOLERANCE IN ISLAMIC SOURCES,» The Light of Islam: Vol. 2019 : Iss. 1 , Article 13.Available at: <https://uzjournals.edu.uz/ijau/vol2019/iss1/13>
11. Yovkoshev, Sh. (2018). Islam in Uzbekistan: the history and modernity. The Light of Islam, 2018(1), 2.